

Titulkovanie divadelných festivalov: minulosť, súčasnosť, budúcnosť

Surtitling Theatre Festivals: The Past, the Present, the Future

EVA VEREBOVÁ, EMÍLIA PEREZ

Katedra translatológie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

ABSTRAKT: Hoci sú interlingválne titulký najrozšírenejšou formou sprostredkovania divadelných predstavení inojazyčnému či medzinárodnému publiku, tvorba divadelných titulkov dodnes stojí na okraji vedeckého záujmu v rámci myslenia o divadelnej či prekladovej komunikácii. Existujúce práce z oblasti divadelnej translácie sa primárne sústreďujú skôr na literárny preklad dramatického textu, pričom javiskový preklad, či priamo interlingválne titulkovanie divadelných predstavení ostáva doposiaľ len málo prebádanou témou. Predložená štúdia sa preto zameriava práve na túto oblasť, a to konkrétne v prostredí divadelných festivalov. Prostredníctvom zistení z kvalitatívnych výskumných rozhovorov s titulármi a koordinátormi interlingválneho titulkovania na divadelných festivaloch na Slovensku ponúka sondu do vývoja existujúcich stratégií v zabezpečovaní interlingválnych titulkov, identifikuje kompetenčný a kvalifikačný profil titulárov, ich pracovné podmienky, ako aj problémy, ktorým uplatňované modely práce čelia. V závere vyhodnocuje kľúčové výzvy domácej praxe a zamýšľa sa nad stratégiami vedúcimi k väčšej profesionalizácii v danej oblasti, s cieľom zvyšovať kvalitu interlingválneho titulkovania v slovenskom divadelnom priestore.

ABSTRACT: Although interlingual surtitling is the most widely used form of conveying theatrical performances to foreign or international audiences, the production of theatrical surtitles is still marginal to scholarly interest in the context of thought about theatrical or translated communication. The existing works in the field of theatrical translation focus primarily on the literary translation of dramatic texts, while stage translation and direct interlingual surtitling of theatrical performances remain an understudied topic. This study therefore focuses on this specific area and does so particularly in the context of theatre festivals. Through findings from qualitative research interviews with surtitlers and coordinators of interlingual surtitling at theatre festivals in Slovakia, it offers a probe into the development of existing strategies in interlingual surtitling, identifies the competence and qualification profiles of surtitlers, their working conditions, and the problems faced by the models they apply in their work. It concludes with an assessment of the crucial challenges of domestic practices and reflects on strategies that may lead to greater professionalisation in this field and improve the quality of interlingual surtitling in Slovak theatre.

KLÚČOVÉ SLOVÁ:

divadlo, divadelné predstavenie, festivaly, preklad, interlingválne titulkovanie, Divadelná Nitra, Nová dráma, Teen Theatre Fest

KEYWORDS:

theatre, theatrical performance, festivals, translation, interlingual surtitling, Divadelná Nitra, Nová dráma/New Drama Festival, Teen Theatre Fest

Úvod

História titulkovania v divadelnom priestore siaha už do dvadsiatych rokov 20. storočia, divadelné titulky sú azda najrozšírenejším spôsobom sprostredkovania divadelného diela inojazyčnému alebo medzinárodnému publiku.¹ V rámci myslenia o divadelnej či prekladovej komunikácii vo svete i na Slovensku však preklad a tvorba divadelných titulkov dodnes stoja na okraji vedeckého záujmu. Problematika translácie v divadelnom kontexte je totiž v existujúcich prístupoch primárne skúmaná so zameraním na osobitosti prekladu dramatického, t. j. písaného textu, oveľa menej už so zameraním na tzv. javiskový preklad – či už v podobe titulkov, textu na simultánne čítanie/tlmočenie predstavenia alebo súhrnného prekladu inscenácie.²

V prípade interlingválneho divadelného titulkovania, ktoré stojí v popredí záujmu tejto štúdie, ide o špecifickú transferovú činnosť vyžadujúcu osobitú interpretačné, jazykové a prekladové zručnosti.³ Výsledný komunikát – divadelné predstavenie s interlingválnymi titulkami – následne vykazuje charakteristiky multimediálneho a multimodálneho textu,⁴ ktorý simultánne komunikuje s divákom a synchronne prepája významy v obrazovej a zvukovej rovine. Kvalitne spracované titulky k divadelnému predstaveniu tak komunikujú kľúčové významy, vychádzajúc z dôslednej interpretácie divadelného predstavenia v origináli. Rešpektujú nielen významové, ale aj výrazové charakteristiky divadelného predstavenia, a následne v zásadnej miere ovplyvňujú jeho recepciu inojazyčným, resp. medzinárodným publikom.

V kontexte slovenskej teatrológie a translatológie evidujeme len veľmi malý počet prác, ktoré by danú oblasť reflektovali komplexnejšie – či už z pohľadu translačnej alebo divadelnej praxe, kvality interlingválnych titulkov v divadelnom priestore, recepcie či sociologického skúmania problematiky. Doposiaľ taktiež nezaznamenávame práce, ktoré by mapovali vývoj tohto špecifického typu prekladovej a umeleckej komunikácie v našej krajine. Cieľom štúdie je preto ukotviť danú problematiku vo vedeckom myslení o translácii, pričom pozornosť zameriavame na prekladovú a divadelnú prax súvisiacu s interlingválnym titulkovaním na medzinárodných divadelných festivaloch na Slovensku. Prostredníctvom zistení z výskumných rozhovorov ponúkame sondu do vývoja existujúcich stratégií v zabezpečovaní interlingválnych titulkov z pohľadu slovenských titulkárov a koordinátorov titulkovania. Predstavujeme ich kompetenčný a kvalifikačný profil, pracovné podmienky, ako aj problémy, ktorým vo svojej práci čelia. V závere identifikujeme kľúčové výzvy domácej praxe

1 Pozri GRIESEL, Y. *Translation im Theater : Die mündliche und schriftliche Übertragung französischsprachiger Inszenierungen ins Deutsche*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2000.

2 Porov. GRIESEL, Y. *Surtitling : Surtitles an other hybrid on a hybrid stage*. In *TRANS : REVISTA DE TRADUCTOLOGÍA*, 2009, č. 13, s. 119 – 127. DOI: <https://doi.org/10.24310/TRANS.2009.v0i13.3160>.

3 Pozri GROMOVÁ, E. – HODÁKOVÁ, S. – JANEČOVÁ, E. – MÜGLOVÁ, D. – FILÍPKOVÁ, A. *Translácia v divadelnej komunikácii*. Nitra : FF Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre / Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2013.

4 Porov. GRIESEL, Y. *Surtitles and Translation Towards an Integrative View of Theater Translation*. In *MuTra : Challenges of Multidimensional Translation*. (Eds. H. Gerzymisch-Arbogast, S. Nauert). Saarbrücken : MuTra, 2005. [online]. [cit. 7. 12. 2024]. Dostupné na internete: http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Griesel_Yvonne.pdf.

v tejto oblasti a zamýšľame sa nad tým, ako na ne možno ďalej reagovať s cieľom zvyšovať kvalitu interlingválneho titulkovania v slovenskom divadelnom priestore.

1. PREKLAD, TITULKY A TITULKOVANIE DIVADELNÝCH INSCENÁCIÍ

Na rozdiel od prekladu dramatického textu, preklad divadelnej inscenácie – tzv. javiskový preklad – transferuje významy komunikované v konkrétnej realizácii divadelného diela.⁵ Východiskovým materiálom pre takýto preklad je preto scenár predstavenia, resp. prepis prehovorov a videonahrávka divadelného predstavenia vo východiskovom jazyku. Z nich prekladateľ-titulkátor tvorí preklad v podobe titulkov, ktorý v prípade potreby komprimuje a segmentuje do textových jednotiek. Tie sa počas divadelného predstavenia premietajú v malých celkoch v reálnom čase na samostatnej obrazovke či plátne – najčastejšie v hornej časti javiska, prípadne na jeho bokoch.

Príprava divadelných titulkov teda pozostáva z dvoch fáz. Prvou je literárny preklad a príprava textu, druhou simultánne nasadzovanie textu titulkov počas konkrétneho predstavenia priamo v divadle. Z pohľadu kvality výskumného komunikátu ako aj adekvátnej recepcie sú rovnako dôležité obe fázy, keďže spoločne vedú nielen k prenosu významov, ale i výrazu diela v cieľovom jazyku, k zachovaniu jeho komunikačných aj umeleckých charakteristík. Divadelné titulky sa taktiež stávajú estetickou súčasťou divadelného predstavenia. Podľa prekladateľky, tlmočnice a titulkátky Yvonne Grieselovej, autorky viacerých publikácií zameraných na problematiku divadelného prekladu a tlmočenia, sú dokonca „súčasťou krásy divadelného predstavenia“⁶ a zároveň doň vnášajú „ďalší zmysel, ďalšie videnie – rozmer čítania“.⁷

Obe fázy si vyžadujú špecifické zručnosti zodpovedných osôb, či už na úrovni interpretácie umeleckého textu alebo samotnej inscenácie, jazyka a prekladu, titulkovania a jeho technického zabezpečenia. V prepojení s druhou fázou viacerí odborníci pokladajú dokonca za aplikovateľné aj zručnosti tlmočnice, keďže osoba zodpovedná za prepínanie titulkov musí viesť štiepiť pozornosť, citlivo vnímať situačné faktory, mať schopnosť anticipácie a pohotovej reakcie.⁸ V divadelnej praxi sa stretávame s dvoma modelmi práce, a to rozdelením zodpovednosti za tieto fázy medzi dve osoby – prekladateľa a titulkára, resp. prepínača titulkov, alebo so situáciou, keď za obe činnosti zodpovedá jedna osoba. Existujúce prístupy sa z pohľadu výslednej kvality práce a komunikátu prikláňajú k druhému modelu,⁹ a to z dôvodu lepšieho oboznámenia sa s dielom, hlbšej interpretácie, následne lepšej anticipácie a reakcie

5 Pozri GRIESEL, Y. *Translation im Theater : Die mündliche und schriftliche Übertragung französischsprachiger Inszenierungen ins Deutsche*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2000.

6 GRIESEL, Y. *Welttheater verstehen : Übertitelung, Übersetzen, Dolmetschen und neue Wege*. Berlin : Alexander Verlag, 2014, s. 31. Citáty z nemeckého jazyka prel. autorky štúdie.

7 Tamže.

8 Pozri tamže; tiež GROMOVÁ, E. – HODÁKOVÁ, S. – JANEČOVÁ, E. – MÜGLOVÁ, D. – FILÍPKOVÁ, A. *Translácia v divadelnej komunikácii*.

9 Porov. tamže.

v prípade neočakávaných situačných zmien. Vymedzenie kľúčových charakteristík tohto osobitného prekladového, ale aj umeleckého transferu indikuje, že ide o špecifickú činnosť, ktorej by sa mali venovať profesionáli s relevantnými znalosťami, kompetenciami a zručnosťami.

2. METODOLÓGIA

Predkladaná štúdia je založená na kvalitatívnom výskume, ktorý sme realizovali v novembri v roku 2024. Uskutočnili sme výskumné rozhovory s titulármi a koordinátormi titulkovania všetkých aktuálne fungujúcich medzinárodných divadelných festivalov na Slovensku, ktoré pravidelne zabezpečujú inscenácie s titulkami. Respondentmi boli Ľubomír Šiška, Daniela Brezániová, Michal Jasaň, Matej Moško, Adriána Lizoňová a Juraj Bombala.¹⁰ Naším cieľom bolo čo najpodrobnejšie preskúmať súčasnú prax titulkovania, pričom sme sa zameriavali najmä na profil zodpovedných osôb, technické aspekty titulkovania a pracovné podmienky titulárov na festivaloch.

Všetci šiesti účastníci súhlasili s nahrávaním individuálnych rozhovorov, ktoré sme organizovali podľa ich preferencií buď online v reálnom čase (štyria respondenti), alebo osobne (dvaja respondenti). Ďalšia titulárka je zároveň účastníčkou výskumu aj spoluautorkou tejto štúdie. Každý rozhovor nám poskytol cenný náhľad do aktuálneho stavu titulkovania na festivaloch. V nasledujúcich kapitolách predstavujeme zhrnutie hlavných zistení výskumu.

3. MEDZINÁRODNÉ DIVADELNÉ FESTIVALY NA SLOVENSKU

V čase písania štúdie, t. j. na prelome rokov 2024 a 2025, existovali na Slovensku tri festivaly, ktoré inscenácie pravidelne titulkovali.¹¹

V termíne 7. – 12. júna sa konal 33. ročník najstaršieho z podujatí zúčastnených v našom výskume, Medzinárodného divadelného festivalu Divadelná Nitra. Väčšinou prebieha primárne v Nitre, no napríklad v roku 2024 sa hralo tiež v Bratislave a Košiciach. Hostami bývajú súbory z rôznych kútov Európy, ktoré prinášajú tituly rôznorodých žánrov. Festival viac než desať rokov tituluje inscenácie (hoci nie všetky), a to väčšinou do slovenského a/alebo anglického jazyka.

Ďalší z festivalov zaradených do výskumnej vzorky, bratislavská Nová dráma, oslavoval v roku 2024 (13. – 18. mája) jubilejný dvadsiaty ročník. Podobne ako Divadelná Nitra je žánrovo rôznorodý, orientuje sa na súčasnú slovenskú a svetovú drámu, približne desať rokov tituluje najmä do anglického, ale aj slovenského jazyka.

Najnovším z medzinárodných divadelných festivalov na Slovensku je Teen Theatre Fest, organizovaný Divadlom Jána Palárika v Trnave. Po prvýkrát sa konal

¹⁰ Autorky štúdie na tomto mieste vyjadrujú všetkým účastníkom rozhovorov špeciálne poďakovanie za poskytnutie neoceniteľných informácií a podnetov i za pozitívny prístup k realizácii výskumu.

¹¹ Ďalší medzinárodný divadelný festival, Eurokontext.sk konajúci sa v Slovenskom národnom divadle (ďalej SND), sa už síce neorganizuje, ale počas šiestich ročníkov (2014 – 2019) disponovali inscenácie slovenskými a anglickými titulkami. Keďže spĺňal kritéria nášho výskumu, plánovali sme ho zaradiť do štúdie, avšak po kontaktovaní SND sme sa dozvedeli, že osoby, ktoré pracovali s titulkami, sa už nedajú dohľadať.

v roku 2024 (22. – 26. júna) a ide o bienále festival určený primárne pre mladé publikum, ktorý „sa programovo zameriava na žánrové fúzie a presahy a zaplňa medzery v tvorbe pre mládež“.¹² Už na prvom ročníku zabezpečoval k slovenským inscenáciám anglické a k zahraničným inscenáciám anglické a slovenské titulky.

4. TITULKÁRI A KOORDINÁTORI TITULKOVANIA

Titulkovanie na jednotlivých festivaloch sa mierne líši, či už ide o proces prípravy titulkov, používaný softvér, typ a množstvo povinností a podobne. Odlišnosti závisia od mnohých faktorov, no zásadný vplyv na ne majú najmä osoby, ktoré sú za titulky priamo zodpovedné, a preto ich bližšie predstavíme v nižšie uvádzaných kapitolách. Nášho výskumu sa zúčastnili po dve osoby za každý festival: za Divadelnú Nitru súčasný titulár a titulárka, za Novú drámu jeden súčasný a jeden predchádzajúci titulár, za Teen Theatre Fest koordinátorka a koordinátor titulkovania.

Obaja titulári Divadelnej Nitry na festivale začínali ako dobrovoľníci. Ľubomír Šiška mal v roku 2024 šestnásťročnú prax: štyri roky pracoval ako dobrovoľník (vrátane spolupráce na titulkoch), deväť rokov pôsobil ako samostatný titulár, nasledujúce tri roky pôsobil v spolupráci s Evou Verebovou. Na festivale pôvodne netitulovali profesionálni titulári. Ako spomína Šiška, ak predstavenie netituloval súbor, tak to častokrát robili dobrovoľníci, ktorí boli pridelení tomuto súboru.¹³ V súčasnosti majú prípravu titulkov do náležitej podoby (napr. prostredníctvom úpravy segmentácie textu, celkového formátovania súboru pre správnu kompatibilitu s titulkovacím softvérom a pod.) aj ich tzv. „klikanie“ (obsahu naživo počas predstavení) na starosti priamo titulári. Spomedzi ďalších relevantných aktivít na festivale má Ľubomír Šiška skúsenosti s tlmočením a Eva Verebová s prekladom divadelného textu.

Na Novej dráme pôsobil Matej Moško minimálne od roku 2014, neskôr na titulkoch spolupracoval s Michalom Jasaňom (do roku 2019), v rokoch 2020 – 2024 mal na starosti titulky primárne Michal Jasaň. Obaja pripravovali a klikali titulky, a to aj na iných divadelných festivaloch či v divadlách. Matej Moško má popri tom tiež skúsenosti s koordináciou titulkovania a manažmentom tlmočenia.

Teen Theatre Fest oficiálne nemal titulárov, ale skôr koordinátorov titulkovania, keďže nevykonávali všetky bežné činnosti osôb, ktoré sa zvyknú označovať za titulárov (predovšetkým prípravu a klikanie titulkov). Popri zodpovednosti za titulky, ich kontrole a v niektorých prípadoch aj čiastočnej úprave (v našom chápaní už existujúcich titulkov), príprave i preklade, totiž zastávali aj primárne pozície – Juraj Bombala na festivale figuroval ako technický riaditeľ a Adriána Lizoňová ako produkčná a projektová manažérka. Pre oboch bola práca súvisiaca s titulkami premiérou.

Významný dosah na spôsob a kvalitu titulkárskej práce má nepochybne vzdelanie. Takmer všetci účastníci rozhovorov sú absolventmi vysokých škôl, a to v rámci

12 TeenTheatreFest. [online]. [cit. 26. 12. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.teentheatrefest.sk/sk/o-festivale/>.

13 ŠIŠKA, Ľ. [osobný rozhovor], 4. 11. 2024.

rôznych oblastí: kulturológia, prekladateľstvo a tlmočníctvo, divadelná réžia a dramaturgia, divadelná veda a estetika, masmediálna komunikácia. Neopomenuteľný je aj vplyv ich zamestnaní a povinností mimo festivalového prostredia. Ako jednotlivci sa venujú jednej alebo viacerým z nasledujúcich oblastí: manažérstvo, informačné technológie, doktorandské štúdium a titulkovanie, divadelné umenie či technika (zvučenie, stavba scén, réžia predstavení, dramatizácia textov), asistencia pre integrované deti, riadiaca činnosť, koordinácia zahraničnej spolupráce a koprodukcí, agenda spojená s komunikáciou so zahraničím. Prakticky všetky spomínané profesie, oblasti vzdelania a činnosti sú v súvislosti s titulkovaním osožné. Napríklad tréningy a školenia zamerané na komunikáciu či manažment sa vo veľkej miere dajú uplatniť aj v titulkárskej profesii, prospešné sú tiež znalosti divadelnej terminológie a teórie, ovládanie techniky (svetlo, zvuk, video), ako aj rôznych softvérov a programátorských postupov. Užitočné sú i kontakty z divadiel či prehľad o rôznych divadelných priestoroch.

V súvislosti s titulkovaním a softvérmí sú takmer všetci respondenti buď samoukovia, alebo ich zaškoliли pracovne starší kolegovia z festivalového či divadelného prostredia. Vzhľadom na to, že na Slovensku dlhodobo absentujú kurzy zamerané na výučbu praktických zručností a teoretických znalostí v rámci divadelného titulkovania, nikto z účastníkov výskumu doposiaľ žiaden neabsolvoval. Výnimkou je Adriána Lizoňová, ktorá sa zúčastnila teoreticko-praktického workshopu divadelného titulkovania v Janáčkovom divadle v Brne. Prácu titulkára uľahčuje i prípadné vzdelanie v odbore prekladateľstva a tlmočníctva, ktoré (v závislosti od konkrétnej univerzity) sprevádzajú aj predmety, podujatia či prax orientované na titulkovanie. Ani takéto štúdium síce nezahŕňa titulkovanie zamerané priamo na divadlo a sústredí sa skôr na titulkovanie audiovizuálneho mediálneho obsahu, no poskytuje množstvo užitočných zručností a vedomostí v rámci všeobecného titulkovania, ktoré sa dajú uplatniť aj v kontexte divadla a divadelných festivalov. Spomedzi respondentov takýto odbor absolvovala Eva Verebová.

Medzi kľúčové aspekty kvalitného titulkovania všetci opýtaní jednoznačne zaraďujú ovládanie cudzích jazykov, obzvlášť angličtiny, bez ktorej sa titulkári nezaobídu. Takmer všetci respondenti ju preto majú na výbornej úrovni, a to vďaka štátnym skúškam z anglického jazyka, zahraničným či pracovným skúsenostiam. Viacerí popri angličtine ovládajú na rôznych úrovniach aj ďalšie jazyky, napr. nemčinu, ruštinu, francúzštinu, španielčinu, portugalcinu alebo poľštinu.

5. TECHNICKÉ ASPEKTY TITULKOVANIA

Popri jazykovej erudícii je titulkovanie taktiež technicky založenou činnosťou. V nasledujúcej kapitole preto objasníme hlavné aspekty tejto zložky.

Na otázku „Kam by sa mali premietiť titulky?“ neexistuje jedna správna odpoveď. Všetko totiž závisí od možností priestoru, dostupnej techniky a materiálov, a v neposlednom rade od estetiky samotnej inscenácie, ktorú by nemal narúšať napríklad príliš silný jas projektora.

Na festivaloch sa titulky najčastejšie premietajú projektorom na titulkovacie plátno, ale tiež na zamat, steny, plachty či rôzne ďalšie povrchy.¹⁴ Podľa Michala Jasaňa je pre titulky ideálny strieborný, rovný podklad. Optimálnym miestom je horná stredná časť portálu či horizontu. Alternatívu predstavujú kraje javiska, no takéto riešenie nemusí byť najvhodnejšie vzhľadom na potenciálne horšiu viditeľnosť. Pokiaľ nie je výhľad na titulky z niektorých častí sály dostatočný (napríklad v predných radoch alebo na krajoch hľadiska), tak zahraniční hostia alebo iní diváci, ktorí potrebujú titulky, zvyknú byť cielene usádzaní na miesta s dobrou viditeľnosťou titulkov, hlavne v stredných vyšších radoch.

Pokiaľ ide o konkrétne technické možnosti, ani oblasť titulkovania prirodzene nie je rezistentná voči súčasnemu prudkému rozvoju technológií. V minulosti festivaly Divadelná Nitra i Nová dráma používali na výrobu titulkov Power Point. Hoci sa s týmto programom jednoducho pracuje a do istej miery je použiteľný aj pre titulkovanie, kvalita ani vizuál spracovania výsledných titulkov nie sú ideálne. Potvrdzuje to napríklad Matej Moško, ktorý po pár rokoch používania Power Pointu prešiel na iný softvér („lebo robiť titulky v Power Pointe je za trest“¹⁵). Po vyskúšaní rôznych alternatív, napr. Libre Office Impress, sa nakoniec dopracoval k programu Subtivals, ktorý odvtedy používali spolu s Michalom Jasňom. Ide o softvér bezplatne dostupný primárne pre Linux, no dá sa legálne a zdarma používať aj na Windows. Na trhu však figurujú viaceré ďalšie, kvalitné i menej kvalitné, platené aj neplatené programy. Napríklad Daniela Brezániová má skúsenosti so Supertitle a Captitles, Divadelná Nitra a Teen Theatre Fest zase používajú Glypheo (bezplatný, veľmi kvalitný program, avšak dostupný len pre operačný systém MacOS). Napriek pestrej škále kvalitných možností sa však v niektorých divadlách dodnes používa na titulkovanie Power Point.

Na Slovensku sa zatiaľ nestretneme s pokročilými technológiami využívanými v zahraničí, napríklad s monitormi premietajúcimi titulky, ktoré dostávajú diváci do rúk, ani s monitormi umiestnenými na zadných stranách operadiel sedadiel, prípadne s okuliarmi či aplikáciami zobrazujúcimi titulky.

6. PRACOVNÉ PODMIENKY A POSTUPY

Práca na divadelných festivaloch je dynamická, turbulentná a náročná, no zároveň inšpiratívna a kreatívna. Ako poznamenáva Ľubomír Šiška, nie je to nič pre človeka, ktorý nemá rád zmenu.¹⁶ Táto kapitola približuje pracovné podmienky a postupy súvisiace s titulkovaním.

Ako sme už uviedli vyššie, titulkovanie môže zahŕňať rôzne činnosti a povinnosti. Samotný proces prípravy titulkov pre divadelný festival by sa dal zhrnúť do desiatich krokov: 1. príjem súboru (napríklad scenára) pred jeho úpravou/prípravou, 2. pozretie videozáznamu inscenácie, 3. úprava/príprava súboru do podoby

¹⁴ Zvykne sa titulkovať aj prostredníctvom televízora alebo LED panela, aký má napríklad Mestské divadlo Žilina.

¹⁵ MOŠKO, M. [osobný rozhovor], 15. 11. 2024.

¹⁶ ŠÍŠKA, Ľ. [osobný rozhovor], 4. 11. 2024.

a formátu korešpondujúcich s technickými náležitosťami titulkovacieho programu, 4. v prípade záujmu divadelného súboru alebo akýchkoľvek problémov stretnutie so zodpovednou osobou a konzultácia o titulkoch, 5. potenciálne vykonanie dodatočných úprav titulkov, 6. účasť na skúške inscenácie a ďalšie prípadné úpravy, 7. skorší príchod (minimálne polhodinu vopred) na miesto konania inscenácie, 8. kontrola funkčnosti techniky (laptop, káble, dataprojektor a pod.) a titulkov, rovnako ako ich viditeľnosti, 9. odklikanie finálnej verzie titulkov naživo počas inscenácie, 10. zbalenie príslušenstva a prípadné odovzdanie finálnej verzie súboru kompetentnej osobe pre účely archivácie.

Pre vznik kvalitných titulkov a pre hladký priebeh titulkovania sú potrebné predovšetkým tieto materiály: 1. najaktuálnejší originál a preklad scenára (v ňom obsiahnuté scénické poznámky a podobné detaily vedia byť nápomocné; stav prijatého súboru v značnej miere ovplyvňuje dĺžku času stráveného pri príprave titulkov), 2. najaktuálnejší videozáznam inscenácie,¹⁷ 3. prístup k akýmkoľvek ďalším dôležitým súborom (napríklad ak už existuje vopred vyhotovený súbor s titulkami, titulár by ho mal mať k dispozícii), 4. kontakty na relevantných ľudí zo súborov, na technikov a divadelné priestory, 5. prístup na skúšky inscenácií, 6. aktuálne a presné informácie o festivalovom programe či akýchkoľvek zmenách, 7. kvalitný podklad na premietanie titulkov, 8. nezávadná technika, 9. v ideálnych podmienkach aj laptop určený výlučne na titulkovanie, silné projektory, projekčné plátna a televízory.

Pokiaľ divadelné súbory neposkytnú čo najkvalitnejšie a najaktuálnejšie materiály, ideálne v dostatočnom predstihu, uškodia najmä samy sebe, ale aj titulárovi, festivalu i divákovi. Ako konštatuje Michal Jasan, titulár sa pripraví najlepšie ako vie, no za kvalitu poskytnutých materiálov, výsledkov titulkovania, ako aj celkového zážitku publika z inscenácie ostáva v prvom rade zodpovedný divadelný súbor.

Významnú úlohu pri sprostredkovaní materiálov, bezproblémovej komunikácii s prekladateľmi a súbormi (napríklad pri potenciálnych problémoch s interpretáciou alebo logických chybách v poskytnutých textoch), rozdelení práce či akejkolvek pomoci zohrávajú koordinátori titulárov. Väčšinou sa titulári koordinujú sami (v prípade tímovej práce vzájomne), alebo ich koordinuje produkčná. Na všetkých festivaloch účastných v našom výskume majú titulári a koordinátori titulkovania možnosť niekomu pripomenovať prípadné problémy.

Respondenti na základe vlastných postrehov a skúseností zhrnuli aj hlavné zručnosti, schopnosti a vlastnosti, ktoré by mal mať kvalitný titulár: schopnosť sústreďiť sa, riešiť veci s chladnou hlavou, vypracovať si dobrý časový manažment, ďalej trpezlivosť, bdelosť, komunikatívnosť, technické a softvérové znalosti, pohotovosť, samostatnosť, ochotu, zodpovednosť, dôslednosť pri príprave. Najpodstatnejšími však ostávajú znalosť jazykov, cit pre jazyk, text a divadlo, pretože, ako zdôrazňuje Matej Moško, dôležité je „vedieť sa s divadlom hrať, vedieť ho cítiť“.¹⁸

¹⁷ V súvislosti s videozáznamami L. Šiška upozorňuje na to, že môžu, ale aj nemusia pomôcť, najmä ak titulár nemá k dispozícii najaktuálnejšiu verziu záznamu, prípadne sa príliš spolieha na to, že naživo prebehne inscenácia bez zmien.

¹⁸ MOŠKO, M. [osobný rozhovor], 15. 11. 2024.

6.1 Spätná väzba a ohodnotenie

Spätnú väzbu titulkárom obvykle poskytujú súbory, prípadne kolegovia či známi, ale aj diváci a zahraniční hostia. Problematické záležitosti súvisiace s titulkami väčšinou prediskutuje štáb kolektívne, s ambíciou sa im v budúcnosti vyvarovať.

Čo sa týka finančného ohodnotenia, z odpovedí všetkých respondentov jednoznačne vyplýva, že profesia titulkára pracujúceho pre divadelné festivaly nie je vzhľadom na svoju časovú, psychickú ani fyzickú náročnosť adekvátne ocenená.¹⁹ Faktom však zostáva, že pre nikoho z účastníkov výskumu nepredstavuje práca spojená s titulkami primárny zdroj príjmov. Viacerí v danej práci pokračujú bez ohľadu na zárobok, pretože ich baví.

Vo výskume sme venovali pozornosť aj viditeľnosti práce titulkárov. Zistili sme, že Nová dráma ani Teen Theatre Fest v súvislosti s titulkovaním nikde neuvádzajú mená titulkárov ani koordinátorov titulkovania. Na Divadelnej Nitre sa však už niekoľko rokov objavujú mená festivalových titulkárov a zodpovedného prekladateľa v rámci posledného titulku na konci inscenácií a tiež v niektorých sprievodných materiáloch. Festivaly síce nie sú povinné zverejňovať ich totožnosť, no myšlienka o verejnom prejave uznania danej profesie určite stojí za zváženie. Na jednej strane by si diváci možno intenzívnejšie uvedomovali, že titulky na divadelných festivaloch sú výsledkom cieľavedomej ľudskej činnosti, ktorá je podobne dôležitá ako práca režisérův, hercov, výtvarníkov, dramaturgov, osvetľovačov, zvukárov (atď.), keďže titulky na festivaloch možno tiež považovať za súčasť inscenácií. Na druhej strane by verejná prezentácia mien mohla titulkárov motivovať k ešte kvalitnejšiemu výkonu. Jedným z problémov, ktorý vyplýva z neuvádzania mien titulkárov, je náročnejšia dohľadateľnosť daných osôb (napr. z dôvodu ponuky práce, spätnej väzby, realizácie výskumu a pod.).

Uznanie profesie sťažuje aj neustálenosť jej pomenovania. Na jednotlivých festivaloch i mimo nich sa totiž preferujú rôzne termíny pre oslovenie osôb, ktoré v našej štúdii nazývame titulkármi. Ďalšími výrazmi, s ktorými sme sa stretli, sú „titulko-vač“ a „titulkáč“, inokedy dokonca nie je profesia priamo pomenovaná, ale používajú sa označenia ako „ten od titulkov“ a podobne.

7. VÝZVY PROFESIE

V poslednej kapitole uvádzame najčastejšie výzvy a problémy, ktorým respondenti čelia. Na základe výskumných rozhovorov sa nám potvrdilo, že všetci zúčastnení berú svoje povinnosti na festivaloch s najväčšou vážnosťou, čo odráža napríklad tvrdenie Mateja Moška: „Titulkár pracuje s výsledkom snaženia ľudí, ktorí pripravili inscenáciu. Ak pokazím divadelné predstavenie, zničil som niekoho prácu, a to považujem naozaj za problém. Nešiel som tam sám za seba, prebral som na seba veľkú zodpovednosť.“²⁰ Bez ohľadu na dĺžku praxe sprevádza každého titulkára stres, ktorého miera sa rokmi síce znižuje, no prirodzený rešpekt zostáva.

¹⁹ V závislosti od počtu inscenácií môže práca na kvalitných titulkoch pre festival zabráť jednému titulkárovi aj niekoľko mesiacov.

²⁰ MOŠKO, M. [osobný rozhovor], 15. 11. 2024.

Najčastejšími stresovými faktormi sú technické problémy a improvizácie, ďalším napríklad titulkovanie predstavení v jazykoch, ktoré titulkári neovládajú. Juraj Bombala zdôrazňuje dôležitosť angličtiny a tvrdí, že je absolútne neprofesionálne prideliť titulkovanie osobe, ktorá neovláda jazyk zahraničnej inscenácie.²¹ V rámci dobrej praxe je preto vhodné zabezpečiť, aby niekto z divadelného súboru titulky buď klikal, alebo aby sedel pri titulkárovi a pomáhal pri klikaní, keďže by mal poznať inscenáciu aj jej jazyk.

Za najproblematickejšie faktory titulkovania respondenti považujú improvizácie, prekrývajúce sa repliky postáv (napr. pri hádkach), dilemy týkajúce sa umiestnenia titulkov, nekvalitné preklady, dodanie nesprávnych podkladov, nedodržiavanie deadlinov a nedodanie materiálov podľa vopred stanovených podmienok, posunutie času alebo termínu predstavenia a prácu so zastaranou technikou. Všetko z toho má zásadný dosah na kvalitu titulkov. Slovom Adriány Lizoňovej, titulky by mali byť naozaj súčasťou predstavenia, nielen akýmsi dodatkom.²²

ZÁVER

Titulkovanie medzinárodných divadelných festivalov ako hybridný druh translačnej činnosti, oscilujúci medzi prekladom, tlmočením a titulkovaním, predstavuje významnú súčasť organizácie súčasných festivalov na Slovensku. Z výskumného hľadiska ide o tému, ktorej doposiaľ nebola v našom kultúrnom ani akademickom prostredí venovaná dostatočná pozornosť. Titulkovanie postupne napreduje v zahraničí aj u nás, najmä pokiaľ ide o softvéry, miesta a spôsoby premietania titulkov, možnosti titulkovania a motiváciu cieľového alebo nového publika. Táto problematika si však vyžaduje kontinuálne skúmanie, pre ktoré v našej štúdii ponúkame základné východiská.

Pohľad na minulosť a súčasnosť domácej praxe divadelného interlingválneho titulkovania na festivaloch odhaľuje viacero pozitívnych momentov, ako aj podnetov do budúcnosti. Naš výskum dokázal kompetentnosť titulkárov a koordinátorov titulkovania, ktorí spolupracujú s medzinárodnými divadelnými festivalmi na Slovensku. Preukázal existenciu zohratých tímov, spoľahlivosť koordinátorov, možnosti pripomienkovať problémy, záujem o profesionálny rast a vôľu spolupracovať.

Napriek týmto pozitívam komunikovali účastníci výskumu rezervy a oblasti, v ktorých by sa radi zlepšili alebo v ktorých videli potenciál pre skvalitnenie výsledkov titulkovania. Svoju prácu by chceli zefektívniť napríklad hľadaním alternatív k aktuálne zaužívaným titulkárskym programom, s ktorými by sa naučili pracovať. Z rovnakého dôvodu sa zmieňovali o ambíciách študovať nové jazyky, zlepšovať vlastný manažment práce a vzdelávať sa v oblasti (divadelného) titulkovania, napríklad pre získanie lepšieho prehľadu o titulkovacích štandardoch a stratégiách²³. Pre

²¹ BOMBALA, J. [osobný rozhovor], 28. 11. 2024.

²² LIZOŇOVÁ, A. [osobný rozhovor], 28. 11. 2024.

²³ Pre prípravu festivalových titulkárov má zmysel napríklad štúdium či kontinuálne vzdelávanie v oblasti audiovizuálneho prekladu, v ktorom sú obsiahnuté užitočné informácie o titulkovacích štandardoch, stratégiách či recepčných aspektoch titulkovania zohľadniteľných aj v kontexte divadelných festivalov.

adekvátne rozloženie práce jednotlivcov pracujúcich pre festivaly tiež viacerí z nich zdôrazňovali význam zabezpečenia spolupráce s externým pracovníkom zodpovedným za titulky alebo rovno profesionálnym titulkárom, pokiaľ taká osoba na pracovisku absentuje.

Respondenti upozornili tiež na perspektívu prístupnosti inscenácií pre osoby s poruchou sluchu a zraku. Napríklad Michal Jasaň uvádza: „Uvedomil som si potenciál titulkovania v tom zmysle, že by mohlo do divadla pritiahnúť nových divákov, nielen zahraničných, ale aj tých so sluchovým znevýhodnením. Treba si teda rozšíriť vzdelanie, ako to robiť pre nich.“²⁴ Aktuálne má v rámci skupiny našich respondentov s titulkovaním pre osoby s poruchou sluchu v divadle najviac praktických skúseností Daniela Brezániová, dramaturgička Mestského divadla Žilina. Takéto titulkovanie v súčasnosti neponúka žiadny z festivalov, no ich väčšia prístupnosť by jednoznačne mala potenciál a určite by ju ocenili aj nové cieľové skupiny divákov.²⁵

Príspevok je výstupom projektu VEGA 2/0092/23 Preklad a prekladanie v dejinách a súčasnosti slovenského kultúrneho priestoru. Premeny podôb, statusu a funkcií: texty, osobnosti, inštitúcie; a projektu UGA III/14/2024 Prístupnosť scénických umení pre divákov s poruchou sluchu.

LITERATÚRA

BOMBALA, Juraj [osobný rozhovor], 28. 11. 2024.

BREZÁNIOVÁ, Daniela [osobný rozhovor], 4. 11. 2024.

GRIESEL, Yvonne. *Translation im Theater : Die mündliche und schriftliche Übertragung französischsprachiger Inszenierungen ins Deutsche*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2000. 142 s. ISBN 9783631353455.

GRIESEL, Yvonne. Surtitles and Translation Towards an Integrative View of Theater Translation. In *MuTra : Challenges of Multidimensional Translation*. (Eds. Heidrun Gerzymisch-Arbogast, Sandra Nauert). Saarbrücken : MuTra, 2005, s. 62 – 75. ISBN 069-1306222. [online]. Dostupné na internete: http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Griesel_Yvonne.pdf.

GRIESEL, Yvonne. Surtitling : Surtitles an other hybrid on a hybrid stage. In *TRANS : REVISTA DE TRADUCTOLOGÍA*, 2009, č. 13, s. 119 – 127. ISSN 1137-2311. DOI: <https://doi.org/10.24310/TRANS.2009.v0i13.3160>.

GRIESEL, Yvonne. *Welttheater verstehen : Übertitelung, Übersetzen, Dolmetschen und neue Wege*. Berlin : Alexander Verlag, 2014. 248 s. ISBN 978-3-89581-325-2.

GROMOVÁ, Edita – HODÁKOVÁ, Soňa – JANEČOVÁ, Emília – MÜGLOVÁ, Daniela – FILÍPKOVÁ, Antónia. *Translácia v divadelnej komunikácii*. Nitra : FF Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre / Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2013. 112 s. ISBN 978-80-558-0410-1.

JASAŇ, Michal [osobný rozhovor], 11. 11. 2024.

²⁴ JASAŇ, M. [osobný rozhovor], 11. 11. 2024.

²⁵ Porov. výsledky našej predošlej štúdie zameranej na názory komunity Nepočujúcich na prístupnosť divadelných predstavení. VEREBOVÁ, E. – PEREZ, E. Theater performances and their accessibility in Slovakia : Insights from the Deaf community. In *World Literature Studies*, 2024, roč. 16, č. 3, s. 126 – 134. ISSN 1337-9275. DOI: 10.31577/WLS.2024.16.3.9.

LIZOŇOVÁ, Adriána [osobný rozhovor], 28. 11. 2024.

MOŠKO, Matej [osobný rozhovor], 15. 11. 2024.

ŠIŠKA, Ľubomír [osobný rozhovor], 4. 11. 2024.

TeenTheatreFest. [online]. Dostupné na internete: <https://www.teentheatrefest.sk/sk/o-festivale/>.

VEREBOVÁ, Eva – PEREZ, Emília. Theater performances and their accessibility in Slovakia : Insights from the Deaf community. In *World Literature Studies*, 2024, roč. 16, č. 3, s. 126 – 134. ISSN 1337-9275. DOI: 10.31577/WLS.2024.16.3.9.

Eva Verebová
Katedra translatológie
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: eva.verebova@ukf.sk
ORCID: 0000-0002-5346-1914

Emília Perez
Katedra translatológie
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: eperez@ukf.sk
ORCID: 0000-0001-8176-5029